

5. TRENDOVI I IZAZOVI U VISOKOŠKOLSKOM OBRAZOVANJU U XXI STOLJEĆU

*Dragan Radonjić**

Sažetak: U ovom tekstu se razmatraju trendovi i izazovi u visokoškolskom obrazovanju u posljednje dvije decenije. Razmatranja imaju u vidu trendove koji su rasprostranjeni širom svijeta sa posebnim osvrtom na Crnu Goru. U uvodnom dijelu se ukazuje na vezu između zahtjeva nastajućeg društva znanja i tercijarnog sistema obrazovanja. U tekstu se zatim istražuju značajni trendovi u pružanju visokog obrazovanja, finansiranju i organizovanju, sa posebnim fokusom na globalizaciju, mobilnost i obezbjeđenje kvaliteta. Dalje se daje kratak pregled glavnih karakteristika razvoja visokoškolskog obrazovanja u Crnoj Gori u posljednoj deceniji. Na kraju se daju preporuke za buduće oblikovanje visokoškolskog obrazovanja u Crnoj Gori.

Ključne riječi: *bolonjski proces, društvo znanja, globalizacija, mobilnost, visoko obrazovanje*

Abstract: This paper considers the main trends and challenges in higher education over the past two decades. The reflections have a worldwide scope with particular emphasis on Montenegro. In the introduction, this paper points out the connection between requirements of emerging knowledge society and tertiary education systems. The paper explores significant trends in higher education provision, funding and organization, including a specific focus on the globalization, mobility and quality assurance in higher education. Further on, it gives an outline of the main characteristics of recent developments in higher education in the last decade in Montenegro. Finally, the paper concludes with the recommendations for the future prospects of higher education in Montenegro.

Key words: *Bologna process, globalization, higher education, knowledge society, mobility*

5. 1. KONTEKST

Danas je skoro do determinizma dovedena tvrdnja da *razvoj zasnovan na znanju* predstavlja narednu i neizbježnu etapu u istoriji ljudskog društva. Ukoliko zemlja želi da uživa plodove ove epohe, ona će morati da bude aktivna i da se što bolje pozicionira u tom procesu, a to znači da se mora razvijati kao '*društvo znanja*'. Nužan

* Akademik Dragan Radonjić, CANU, Pravni fakultet, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

preduslov za kretanje prema *društvu znanja* jeste postojanje adekvatnih intelektualnih i društvenih resursa i njihova stvarna mobilizacija za ostvarenje razvojnih ciljeva esencijalnih za Crnu Goru. Prvi uslov razvoja zasnovanog na *društvu znanja* jeste da se sticanje znanja učini dostupnim što široj (po mogućnosti kompletnoj) populaciji i da se njegov kvalitet podigne na što viši nivo. Ovo naglašava primarni značaj obrazovanja uopšte, a posebno visokog obrazovanja, koje mora biti u funkciji ostvarivanja ovog razvojnog puta. Trka za što boljim pozicioniranjem u ovom procesu može se smatrati jednim od ključnih razloga da se danas visoko obrazovanje fokusira ne samo kao integralna komponenta razvoja svake zemlje već i kao njegova vodeća snaga.

Uz ovaj globalni trend, procesi političke i ekonomske integracije uspostavljaju nove relacije na tržištu radne snage koje prevazilaze uske nacionalne granice i dosežu internacionalni nivo. Dinamičan razvoj, jačanje privatne inicijative, brzo nastajanje novih profesija i zanimanja, traže fleksibilno tržište radne snage, koje opet treba podršku fleksibilnih i dinamičnih obrazovanih institucija. Nesumnjivo je da ovi globalni zahtjevi nameću potrebu brze transformacije sistema visokog obrazovanja i ustanovljavanje njegove organizacije i kvaliteta adekvatnog potrebama zemlje kao i zahtjevima kompetitivnosti na internacionalnom nivou. Zato institucije visokog obrazovanja moraju uspostaviti novu organizaciju i strukturu koja će biti adekvatna promjenama na tržištu rada. Organizacija u kojoj jedan fakultet realizuje jedan studentski program postala je neadekvatna i prevaziđena.

Danas je važno uočiti da reforma visokog obrazovanja ne može počivati samo na nacionalnim potrebama već mora da prati internacionalne trendove i usvoji međunarodne standarde. Zato, da bi ispunilo svoju misiju na nacionalnom i internacionalnom nivou, visoko obrazovanje mora nastojati ne samo da se oslobodi svoje prošlosti već da osmisli viziju svoje budućnosti koja će polaziti od implementacije međunarodno prihvaćenih normi i standarda u visokom obrazovanju. Ovaj momenat reformama u visokom obrazovanju daje posebnu dimenziju, koja se ogleda u tome što ovaj nivo obrazovanja mora postići svoju kompatibilnost i kolaboraciju na internacionalnom nivou, ali mora doprinijeti i redizajniranju ukupne društvene strukture u ovom pravcu, što mu dodjeljuje ulogu značajnog faktora koji treba da omogući širu socijalnu kompatibilnost. Zato su ciljevi u reformi visokog obrazovanja nužno kompleksni: visoko obrazovanje treba da se transformiše i otkloni svoje slabosti, i tako postane efikasniji sistem, ali na način da svojim performansama bude u funkciji širih društvenih ciljeva nametnutih tekućim integracijama i procesom razvoja koji ide u pravcu uspostavljanja *društva znanja*.

5. 2. SAVREMENI IZAZOVI I TRENDOVI U VISOKOŠKOLSKOM OBRAZOVANJU

5. 2. 1. PREISPITIVANJE IDEJE UNIVERZITETA I PRITISAK UTILITARISTIČKIH IDEJA

U posljednje dvije decenije prisutno je kritičko preispitivanje ideje univerziteta, a danas je to postala urgentna potreba. Polazeći sa potpuno različitim startnih pozicija, sve evropske zemlje tokom posljednjih dvadeset godina smatrale su neophod-

nim da izvrše opsežne reforme visokog obrazovanja, kako bi udovoljile spoljašnjim i unutrašnjim izazovima globalizacije, masifikacije, ravnopravnog pristupa i ubrzane modernizacije. Tradicionalna ideja univerziteta, u čijoj osnovi je ideja da je znaenje samo sebi cilj, danas je pod snažnim pritiskom utilitarističkih ideja. Istina, potrebno je priznati činjenicu da univerzitet nije samo *alma mater* već, takođe, i manja ili veća poslovna korporacija orijentisana na profit. Ali ova činjenica ne znači da univerzitete treba gurati na uski utilitaristički put, jer utilitarizam je prijetnja i samoj korisnosti, i na dugi rok može uništiti samu ideju univerziteta [4]. Ipak, pritisak ovih ideja tjera univerzitete na prilagođavanje tržištu i kreiranje nove uloge, što se već manifestuje u ishodima studiranja (*outcomes*), koji se danas definišu ne kao učenost (tj. obrazovanje), već kao kvalifikovanost za obavljanje određenih poslova u okviru određene profesije.

5. 2. 2. EKSPANZIJA VISOKOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA

Faktor od najveće važnosti za razumijevanje nove uloge institucija visokoškolskog obrazovanja i kreiranje politike u ovom sektoru jeste njihov istorijski nezabilježen numerički rast. Rastući broj studentske populacije rezultirao je većim brojem ustanova visokoškolskog obrazovanja, akademskog i pomoćnog osoblja, raznih uslužnih djelatnosti, tehnike i opreme, šireći investiranje kapitala u akademsku i pomoćnu infrastrukturu. U nekim zemljama (SAD) ustanove visokoškolskog obrazovanja postaju stubovi stabilnosti finansijskog tržišta i razvijaju se kao posebna industrija. Ali broj studenata i dalje permanentno raste, kako u razvijenim tako i u zemljama u razvoju,¹ a sticanje visokoškolskog obrazovanja opaža se kao najbolji način za društveni i ekonomski napredak. Elitni univerziteti ustupaju mjesto masovno orijentisanim (demokratskim) megauniverzitetima. Da bi uspjeli da izađu u susret masovnoj studentskoj populaciji, ovakvi univerziteti moraju više da vode računa o onome što treba pružiti svima, nego o onome što treba pružiti pojedincu – tako da individualizovano visoko obrazovanje, za kojim sve više postoji potreba, nužno dolazi u drugi plan [5]. Masovnost ima za posljedicu i drugačiju organizaciju univerziteta – oni moraju, da bi se uspješno nosili sa problemima, napuštati svoju konvencionalnu organizaciju i organizovati se kao *preduzetnički univerziteti*, postajući tako akteri stvaranja akademskog tržišta u duhu utilitarističkih ideja.

Jedan od odgovora na sve veći pritisak i masovnost koju donosi ekspanzija visokoškolskog obrazovanja jeste unošenje tržišnih elemenata u ovaj sistem, posebno kroz povećanu privatizaciju. Tako, krajem XX vijeka, mnogi sistemi visokoškolskog obrazovanja uključuju neke tipove privatnih institucija, mada je i dalje prisutna dominacija javnih ustanova. U mnogim zemljama vlade podržavaju brzi rast privatnog sektora bilo zato što nijesu u mogućnosti da finansijski podrže masovnu ekspanziju visokog obrazovanja, bilo zato što nastoje da ublaže efekte masifikacije na javni sektor. Kako se očekuje da visoko obrazovanje i dalje bude važan prioritet u politici sva-

¹ Broj studenata širom svijeta narastao je od 68 miliona u 1991. do 132 miliona u 2004. godini (Unesko, 2006).

ke zemlje, to je takođe vjerovatno da će se nastaviti ekspanzija visokog obrazovanja, a time i ekspanzija privatnih ustanova u ovom sektoru, koje će u većoj mjeri postati integralni dio masovnog visokog obrazovanja. Ova očekivanja nameću finansijske izazove za dalje širenje visokog obrazovanja, a jedan od najvjerovatnijih odgovora na ovo pitanje će biti jačanje tržišnih mehanizama u visokom obrazovanju (tzv. *marketizacija*), to jest kroz veću privatizaciju u ovom sektoru. Prihvaćenost privatnog visokoškolskog obrazovanja može biti pojačana i kroz promijenjenu ulogu države. Vjerovatno će jačanje tržišne orijentacije u visokom obrazovanju, posebno u pogledu finansiranja, imati tendenciju da vlade sve više budu u položaju kontraktora za pružanje usluga visokog obrazovanja od autonomnih ustanova, bilo u javnom bilo u privatnom vlasništvu. Zato će u mnogim djelovima svijeta jedan od najvećih izazova u kreiranju politike u visokoškolskom obrazovanju biti kako da se u sistemu visokog obrazovanja, u kojem egzistiraju različiti tipovi institucija, omogući njihova koegzistencija [3].

5. 2. 3. TEHNOLOŠKE INOVACIJE I IMPLIKACIJE NA VISOKOŠKOLSKO OBRAZOVANJE

Tehnološke inovacije, a naročito potencijal informacionih i komunikacionih tehnologija (ICT), imaju krupne implikacije na 'industriju' visokoškolskog obrazovanja, koja ima više nego hiljadugodišnju kontinuiranu istoriju, i suočavaju je sa izazovima koji imaju potencijal da u jednoj dekadi promijene visoko obrazovanje više nego što je to bilo u čitavom prošlom milenijumu. ICT su svakako dio savremenih problema, ali i rješenje za mnoge izazove. Danas je glavni izazov, kako za vlade tako i za institucije, za koji budući mogući tehnološki scenario institucije visokog obrazovanja moraju da se pripreme? ICT može biti korišćen za različite ciljne grupe kojima treba visoko obrazovanje u ekonomiji XXI vijeka, zasnovanoj na znanju. Institucije koje imaju jasnu viziju svoje misije u pogledu pružanja usluga različitim ciljnim grupama, kao što su permanentno obrazovanje ili internacionalni studenti, već danas demonstriraju na ovom posebnom tržištu visok nivo korišćenja ICT-a. Kao ključna karakteristika ovdje se nameće stvaranje takvih baza podataka koje omogućavaju lako kreiranje i prilagođavanje kurseva za potrebe različitih grupa studenata. Uz to, ICT pružaju mogućnost većeg masovnog, ali i individualizovanog obrazovanja. Upotreba ICT, u pogledu e-mail, word-processing, PowerPoint i Web-a, postaje standardni dio procesa nastave i učenja. Mada ovo radikalno ne utiče na prirodu ovog procesa, web-based sistemi se smatraju neizbježnim i vode efikasnijoj praksi.

5. 2. 4. BRZINA I GLOBALNI KARAKTER PROMJENA

Tehnološki razvoj donosi ubrzanje koje državnim i socijalnim akterima ostavlja sve manje vremena i prostora za pripremu i adaptaciju. Stepenn ekonomskih i političkih integracija, razmjene informacija i komunikacija, dostigao je globalni nivo i visoku međuzavisnost, što je ubrzalo kretanje ljudi i kapitala, ali i učestalost kriza. Podsticana tehnološkim razvojem, svojevrsna kompresija vremena i prostora dovodi do ubrzanja u svim sferama života, a promjenama daje globalni karakter. Promjene

su se danas ubrzale do razmjere da su dugoročni planovi mogući samo na nivou scenarija. Ovaj tempo promjena reflektuje neizvjesnost u pogledu budućeg dominantnog socijalnog i ekonomskog modela, što opterećuje univerzitete, koji su po prirodi konzervativne ustanove i generalno imaju problem prilagođavanja promjenama. Uz to, deficit znanja o budućem (nastajućem) tržištu i društvenim promjenama, kao i strah od nepoznatog, onemogućava univerzitete da profilišu svoje sve važnije tržišne funkcije.

Danas se, generalno, traži *brži pristup profesiji*, ali sve je češća i potreba za inovacijom znanja, što tjera univerzitete da preispitaju dužinu školovanja i obim studijskih programa. Inovacije u nauci i tehnici iziskuju sve češće i *brže izmjene kurikuluma*, i sve veću integraciju nauke i obrazovanja. Danas je sve *brža promjena radnog mjesta i profesije*, što od univerziteta traži da pruži mogućnost dokvalifikacije i prekvalifikacije kroz programe cjeloživotnog obrazovanja. Danas je *brža diverzifikacija postojećih profesija i stvaranje novih*, što od univerziteta traži da omoguće razne vrste specijalizacija i multidisciplinarni pristup. *Brzina* tehnoloških inovacija traži i promjenu nastavnih metoda i postavlja nove izazove i mogućnosti za ustanove visokog obrazovanja. Nesumnjivo da brzina promjena od ustanova visokoškolskog obrazovanja na prvom mjestu traži *otvorenost i fleksibilnost*, koje se moraju manifestovati u njihovoj organizaciji, rukovođenju, režimu studija i sadržaju kurikuluma, kako bi bile sposobne da odgovore na izmijenjene potrebe društva i pojedinaca.

5. 2. 5. INTERNACIONALIZACIJA, EVROPEIZACIJA I GLOBALIZACIJA

Internacionalizacija je danas, bez sumnje, veoma važna pojava u visokom obrazovanju, ali ideja internacionalizacije nije novi fenomen u visokom obrazovanju, i njen nastanak se vezuje za ideju putujućih studenata širom Evrope još u srednjem vijeku. Njena suština se mijenjala tokom vremena, a usljed brojnih promjena, internacionalizacija je danas postala kompleksna i ovaj fenomen nije jednostavno definisati. Dok je internacionalna mobilnost studenata bila glavna početna aktivnost, danas su se aktivnosti značajno proširile i uključuju učešće u internacionalnim konzorcijumima, otvaranje *branch offices* u stranim zemljama i ustanovljavanje zajedničkih programa ili diploma. Proces internacionalizacije podstaknut je i liberalizacijom tržišta obrazovanja kroz inicijativu the World Trade Organisation (WTO), posebno kroz the General Agreement on Trade in Services (GATS – 2005). Jedna od glavnih aktivnosti koja prati internacionalizaciju visokog obrazovanja od početka jeste *mobilitnost* – uglavnom studenata, ali i osoblja. Druga aktivnost koja se često veže za ovaj fenomen jeste *internacionalna kooperacija* u istraživanjima i obrazovanju između ustanova visokog obrazovanja, koja može služiti mnogim ciljevima, kao što su razmjena znanja, ali takođe i studenata i osoblja. Treća aktivnost koja se veže za internacionalizaciju jeste *transnacionalno obrazovanje*, koje znači da se obrazovne usluge nude od strane jedne zemlje drugoj, ali tako da provajderi 'putuju' između zemalja, ali ne i studenti, što je karakteristično za zemlje gdje nacionalno visoko obrazovanje ne može da odgovori potrebama svih zainteresovanih studenata [6].

Internacionalizacija koja je konceptualno za dugi period vremena uglavnom bila koncentrisana na prekograničnu mobilnost studenata i naučnika, a ne kao strategija koja utiče na ustanove i sistem visokog obrazovanja, danas se, ipak, smatra za staru i ograničeniju praksu u odnosu na globalizaciju. *Globalizacija* se, ipak, ne može prosto svesti samo na višu formu internacionalizacije, jer ona prevazilazi nacionalne identitete i nosi potencijal da bude neprijateljska za nacionalne države. U nekom smislu, globalizacija u visokom obrazovanju je alternativa, čak i rival, dosadašnjoj internacionalizaciji [7], mada ne isključuju jedna drugu. Za razliku od internacionalizacije, koja se često pojmovno i u praksi svodi na prekograničnu saradnju između nacija ili pojedinih institucija smještenih u okviru različitih nacionalnih sistema, globalizacija je proces angažovanja i konvergencije u svjetskim razmjerama, praćen rastućom ulogom globalnih sistema, koji uključuje mnogo nacija i mnogo više povlači i povezuje lokalnu, nacionalnu i globalnu dimenziju. Globalizacija je očito transformativnija nego internacionalizacija, jer ide direktno na komunikaciona središta i na ekonomsko, kulturno i političko jezgro nacija, ponovo formirajući središte iz kojeg se stvara i reprodukuje nacionalni i lokalni identitet, i tako preinačuje šire okruženje u kojem egzistira visoko obrazovanje.

Evropeizacija u visokom obrazovanju ima više izvora [7]. Jedan je u rastu internacionalne mobilnosti ljudi i ideja. Drugi je u internacionalnoj saradnji između zemalja Evropske unije kroz njihovu ekonomsku, socijalnu i kulturnu aktivnost. Treći izvor je u eksplicitnom obavezivanju na stvaranje zajedničkog evropskog prostora visokog obrazovanja, da bi se olakšale takve internacionalne aktivnosti unutar Evrope, a u isto vrijeme unaprijedila globalna kompetitivnost Evrope kao cjeline. U okviru intenziviranja procesa evropskog ujedinjavanja, na kraju posljednje decenije XX vijeka, ovaj reformski proces je rezultirao stvaranjem Evropskog prostora visokog obrazovanja (EHEA), sa ciljem postizanja „veće kompatibilnosti i komparativnosti sistema visokog obrazovanja”, da bi se „promovisala mobilnost i zaposlivost građana” i povećala „internacionalna kompetitivnost evropskog sistema visokog obrazovanja”. Ključni dokument kojim je izvršen ovaj zaokret u razvoju evropskog visokog obrazovanja jeste Bolonjska deklaracija ministara obrazovanja 29 zemalja donijeta 1999. godine [1], a do 2007. godine 46 evropskih zemalja unutar i van Evropske unije pristupilo je ovom procesu, a postoji i značajan broj konsultativnih članova. Evropeizacija podrazumijeva postepenu denacionalizaciju i integraciju određenih regulatornih sistema. U visokom obrazovanju evropeizacija, koja je započela kroz internacionalizaciju i kojom je podržavana, vodi formi globalizacije na regionalnom nivou, sa težnjom da na tom planu bude potpuno manifestovana. Danas se debata o internacionalizaciji takođe pothranjuje kroz dopune (*follow up*) Bolonjske deklaracije svake druge godine.

Trendovi internacionalizacije, globalizacije i evropeizacije kontinuirano ojačavaju jedni druge i donose sve veću konvergenciju između nacionalnih sistema visokog obrazovanja, ali i ostavljaju prostor za nacionalne i institucionalne varijacije u organizacionim tehnikama, što predstavlja poseban izazov za javni menadžment da uobliči ovaj kontekst. Naznačeni trendovi upućuju nacije i institucije visokog obrazovanja na ispunjavanje neformalnih globalnih standarda i obezbjeđenje kvaliteta, koji olakšavaju harmonizaciju akademskih stepena i diploma i njihovu rekogniciju. Tako se na in-

ternacionalnom akademskom tržištu podstiče prekogranično upoređivanje između sistema i institucija i njihovo rangiranje [3]. Ipak, nacionalni sistemi i institucije visokog obrazovanja širom svijeta ne doživljavaju globalne tokove na uniforman i predvidiv način. Nacije i institucije imaju različite potencijale da apsorbiraju, modifikuju ili pruže otpor globalnim elementima kod kuće. U tom smislu se i naglašava da u globalnoj konvergenciji „sva globalizacija je lokalna”, tj. da je podložna lokalnim i nacionalnim uticajima, i snagama protivteže, uključujući državnu regulativu, akademsku kulturu i tradiciju. Uz to, treba imati u vidu da modelovanje individualnih institucija visokog obrazovanja sa svjetskom kompetitivnošću zahtijeva snažnu materijalnu osnovu, i nije primjenjivo u različitim nacionalnim kontekstima sa različitim potencijalima.

5. 2. 6. MOBILNOST

Jedna od glavnih aktivnosti koja prati internacionalizaciju u visokom obrazovanju jeste mobilnost, uglavnom studenata, ali takođe i akademskog osoblja. Ostvareni i očekivani stepen ekonomskih i političkih integracija i globalizacije ima za posljedicu sve veću mobilnost stanovništva. U ovom kontekstu mobilnost studenata i akademskog osoblja je jedan od veoma izraženih i podsticajnih trendova u visokom obrazovanju. Mobilnost se ostvaruje na nacionalnom i internacionalnom nivou. U Evropi je internacionalna mobilnost u visokom obrazovanju podržavana godinama od strane nacionalnih vlada, a od 1987. godine podržana je i od Evropske unije kroz osnivanje ERASMUS programa. Međutim, mobilnost ima potencijal da pozitivno i negativno utiče na rezultate koje ostvaruju studenti. Značajan broj istraživanja sugeriše da mobilnost može imati i negativne psihološke, socijalne i akademske posljedice na studente [2]. Za njenu uspješnost neophodan je određen stepen standardizacije u nazivima, strukturi i sadržini novih kurikuluma, kao i transparentnost ishoda studiranja (*learning outcomes*).

5. 2. 7. STANDARDIZACIJA, EVALUACIJA I REKOGNICIJA

Standardizacija je sve prisutniji trend u visokom obrazovanju (npr. u EU kroz usvajanje trostepene strukture visokog obrazovanja, jedinstvenog sistema kredita i uporedivih diploma), koji vodi njegovoj sve većoj harmonizaciji. Ovaj trend podstiče sve veći stepen komunikacije, integracije i globalizacije u svijetu, koji preferira slobodan protok kapitala i radne snage. Standardizacija olakšava prepoznavanje i priznavanje diploma i kvalifikacija koje se stiču u visokom obrazovanju, a time i mobilnost studenata i lakše kretanje radne snage. Standardi mogu biti različitih nivoa i zahtijevati od ustanova visokog obrazovanja ispunjenost akademskih i tehničkih performansi različitih nivoa i kapaciteta, što daje mogućnost njihovog rangiranja i na toj osnovi njihove veće kompetitivnosti. Otuda i potreba za evaluacijom, akreditacijom i drugim oblicima kontrole kvaliteta disciplina, programa i institucija visokoškolskog obrazovanja [7], čime se uspostavlja povjerenje korisnika i zainteresovanih u pogledu ispunjavanja očekivanja koja imaju od ovih ustanova.

5. 3. STANJE I TRENDOVI U RAZVOJU VISOKOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

5. 3. 1. ISTORIJA I KARAKTERISTIKE REFORME VISOKOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI U PRVOJ DEKADI XXI VIJEKA

Reformu visokog obrazovanja u Crnoj Gori, u prvoj dekadi XXI vijeka, karakteriše nekoliko bizarnih momenata. Prvo, ova reforma je, za razliku od ostalih nivoa obrazovanja, realizovana bez prethodne strategije, akcionog plana ili drugog planskog dokumenata, a Crna Gora ova dokumenta nema ni danas. Inicijative za reformu uslijedile su od strane Univerziteta Crne Gore (tada jedinog univerziteta u Crnoj Gori), koje u svojim prvim iteracijama (2001, 2002) nijesu bile na nivou savremenih trendova, i kao takve, pretrpjele su kritiku stranih eksperata. Drugo, za ovu reformu nijesu izdvojena posebna budžetska sredstva, već je u najvećoj mjeri finansirana sredstvima Univerziteta Crne Gore i posredstvom stranih donacija kroz odgovarajuće projekte. Treće, kao najbizarnije, s obzirom na prethodne okolnosti, promjene koje su se desile u ovom segmentu obrazovanja (stvaranje integrisanog univerziteta, usvajanje trostepene strukture visokog obrazovanja, evropskog sistema prenosa kredita i dopune diplome, principa akreditacije, evaluacije i licenciranja ustanova, omogućavanje postojanja privatnih i javnih ustanova), najradikalnije su i najdalekosežnije, ne samo gledajući interno u odnosu na druge segmente obrazovanja nego i komparativno u odnosu na regionalno okruženje.

Poslije početnih lutanja, kao osnov i putokaz za reforme u visokom obrazovanju, prihvaćene su preporuke i principi Bolonjske deklaracije, što je kompenziralo nedostatak nacionalnih strateških dokumenata o ovom pitanju i obezbijedilo kompatibilnost reformi sa tekućim trendovima u Evropi. U ovoj situaciji nezainteresovanost državnih organa za ova pitanja i nedostatak odgovarajućih reformskih dokumenata pokazao se kao srećna okolnost, usljed čega su isključena brojna ograničenja u ovom procesu. Najveće prepreke bile su na samom Univerzitetu Crne Gore, koji je ipak imao snage i kapaciteta da prevaziđe unutrašnje otpore i vlastiti konzervativizam i tako omogući reforme i neophodne inovacije, koje su započele i rezultirale donošenjem Zakona o visokom obrazovanju 2003. godine [13].

5. 3. 2. REGULATORNI OKVIR I INSTITUCIONALNA INFRASTRUKTURA

U cilju sprovođenja strukturnih reformi iz oblasti visokog obrazovanja u Crnoj Gori, težište je stavljeno na *promjenu legislative*, kako bi se stvorio novi pravni okvir za uspostavljanje efikasnijeg sistema visokoškolskog obrazovanja. Ovo je rezultiralo usvajanjem Zakona o visokom obrazovanju 2003, kao logične prve faze ovog procesa, koji je rezultat ukupnih napora da se modernizuje visoko obrazovanje u Crnoj Gori, da se približi mnogim evropskim sistemima i da se tako inicira reforma koja će institucije visokog obrazovanja u Crnoj Gori približiti njihovim evropskim partnerima. Zato ovaj dokument ima evropsku dimenziju, zasnovanu na osnovnim principima Savjeta

Evrope i Bolonjske deklaracije, ali ne zapostavlja ni nacionalni kontekst koji ne protivrječi ovim principima. Naravno, ovaj zakon nije savršen, što je istinito za sve zakone, ali se pokazao kao zakon koji je dovoljno deregulativan i fleksibilan, da ne nudi konačna dugoročna rješenja, ali ni rješenja koja bi bila shvaćena kao privremena koja treba što prije zamijeniti novim. Ovaj metod regulisanja ostavlja dovoljno prostora podzakonskoj i autonomnoj regulativi. Međutim, podzakonska regulativa je izostala (npr. još nijesu donijeti Normativi i standardi za finansiranje javnih i privatnih ustanova koji su prema čl. 59 i čl. 69, u nadležnosti Vlade), dok regulativa u nadležnosti Savjeta za visoko obrazovanje još nije dovoljno specificirana donošenjem posebnih i detaljno razrađenih pravila za akreditaciju specijalističkih, magistarskih i doktorskih studija.

Kada je riječ o *institucionalnoj infrastrukturi* visokoškolskog obrazovanja, ona je nedovoljno razvijena. Savjet za visoko obrazovanje, kao centralno tijelo u ovoj oblasti, kojem je povjereno staranje o kvalitetu visokog obrazovanja, nije ostvario punu autonomiju i ulogu projektovanu Zakonom, niti je razvio organizacione kapacitete za ostvarivanje svoje uloge. Savjet je u finansijskim pitanjima ostao zavisian od Vlade (mada po Zakonu treba da ima poseban budžet), a u administrativnim, prostornim i organizacionim pitanjima zavisian od Ministarstva. Savjet nije uspio da konstituiše stalna tijela i obogati institucionalni okvir, niti da ostvari kontrolnu ulogu koja mu pripada, niti da inicira značajnije regulatorne akcije. Njegova uloga svela se na tijelo za formalnu akreditaciju. Uz to, promijenjene okolnosti (formiranje privatnih ustanova i uvođenje standarda koji zahtijevaju prisustvo studentskih predstavnika u ovom tijelu) odavno su postavile pitanje njegove adekvatne kompozicije, što je rezultiralo time da je ovaj aspekt sistema visokog obrazovanja u Crnoj Gori uglavnom loše ocjenjivan na ministarskim konferencijama u Evropi. Ni same ustanove visokoškolskog obrazovanja u Crnoj Gori još uvijek nijesu uspjele da autonomno ostvare određeno institucionalno povezivanje (npr. kroz formiranje rektorske konferencije), kako bi se što uspješnije prezentovale i integrisale u regionalne i evropske okvire i zastupale svoje interese na nacionalnom i internacionalnom nivou.

5. 3. 3. ELEMENTI SISTEMA VISOKOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

Za Crnu Goru teško je reći da ima sistem visokoškolskog obrazovanja koji je rezultat tradicije ili projektovanog modela kroz koji bi se realizovali postavljeni ciljevi. Međutim, i pored izostanka promišljenih strategija razvoja na ovom području, implementiranjem principa Bolonjske deklaracije u Zakon o visokom obrazovanju (2003), taj sistem je ipak uobličen. Prvo, prihvaćen je binarni sistem visokoškolskih ustanova koji omogućava, s jedne strane, da se visoko obrazovanje realizuje na univerzitetima a, s druge strane, ono se može ostvariti i na posebnim, samostalnim ustanovama van univerziteta (fakulteti, koledži, akademije i dr.). Drugo, da se visokoškolske ustanove mogu osnivati kao državne i kao privatne. I treće, da su sve ove ustanove, bez obzira na karakter svojine, podvrgnute istim principima organizacije studija, i istim pravilima akreditacije, reakreditacije, licenciranja i eksterne evaluacije.

Formiranje privatnih univerziteta nametnulo je pitanje koji je to broj univerziteta koji je za Crnu Goru optimalan i da li treba napustiti binarni sistem i onemogućiti postojanje samostalnih ustanova mimo univerziteta. Za Crnu Goru očigledno je bolje da ima više univerziteta ili ustanova visokog obrazovanja, kako bi se omogućilo obrazovanje što širem krugu lica i na što kvalitetnijem nivou. Postojanje binarnog sistema daje mogućnost da se napravi snažniji, razuđeniji, fleksibilniji, specijalizovaniji i kvalitetniji sistem visokog obrazovanja, koji donosi bolje pozicioniranje na regionalnoj i internacionalnoj sceni. U ovako postavljenom sistemu osnovni instrumenti koji treba da regulišu broj ustanova, sadržinu i kvalitet studijskih programa, treba da budu standardi kvaliteta i mehanizam finansiranja, koji treba da bude u funkciji koncepta razvoja zemlje.

5. 3. 4. KARAKTERISTIČNI TRENDOWI U VISOKOŠKOLSKOM OBRAZOVANJU U CRNOJ GORI

Za sistem visokog obrazovanja u Crnoj Gori, krajem prve decenije XXI vijeka, karakterističan je rast broja studenata,² visokoškolskih ustanova³ i studijskih programa. Ova ekspanzija se može ocijeniti pozitivno, jer je u prostor visokog obrazovanja unijela poželjnu dinamiku i konkurenciju, i uvećala kapacitete, ali i negativno, jer nije planska i nije plod strategije. Neplansko širenje mreže visokog obrazovanja manifestuje se na regionalnom⁴ i programskom nivou⁵ – i više je rezultat lokalnih, institucionalnih i inidividualnih inicijativa, nego usklađivanja sa potrebama razvoja i tržišta rada. Značajna posljedica ove ekspanzije jeste i orijentacija institucija visokog obrazovanja ka masovnom obrazovanju, dok individualizovano obrazovanje nije razvijeno, a još nijesu zastupljeni studijski programi namijenjeni cjeloživotnom obrazovanju.

Odnedavno osnivanje privatnih ustanova visokog obrazovanja unijelo je poželjnu konkurenciju u prostor visokog obrazovanja u Crnoj Gori, ali su od strane regulatora izostale stimulatívne mjere koje bi u novostvorenom ambijentu pospješile kvalitetnije visoko obrazovanje. Univerziteti su u pogledu *upisa* demokratski, a ne elitistički; u pogledu *organizacije* još uvijek su više konvencionalno, a manje pre-

² U Crnoj Gori, prema podacima iz 2009. godine, na javnim i privatnim visokoškolskim ustanovama, na osnovnim i postdiplomskim studijama, ima ukupno 26.532 studenata (od kojih 4.532 na privatnim ustanovama, a ostalih 22.000 na državnim ustanovama). Izvor: Istraživanje sprovedeno za potrebe ovog projekta (odnosi se i na podatke koji slijede).

³ U Crnoj Gori, prema podacima iz 2009. godine, postoji 12 visokoškolskih ustanova, od kojih dva univerziteta (jedan državni i jedan privatni) i deset samostalnih ustanova van univerziteta.

⁴ Studijski programi danas se realizuju u sljedećim gradovima: Podgorica, Nikšić, Cetinje, Budva, Kotor, Igalo, Sveti Stefan – Miločer, Bar, Bijelo Polje, Pljevlja, Berane (11).

⁵ Na javnim i privatnim visokoškolskim ustanovama u Crnoj Gori, prema podacima iz 2009. godine, na osnovnim studijama realizuju se 102 studijska programa, na postdiplomskim studijama 149 studijskih programa (treba imati u vidu da osnovne studije po pravilu traju tri godine, tako da programi koji se realizuju na četvrtoj i petoj godini studija imaju karakter postdiplomskih studija), a na doktorskim studijama 27 programa.

duzetnički orijentisani. Generalno, ustanove visokog obrazovanja u Crnoj Gori su mahom primarno *orijentisane na diseminaciju znanja*, a ne na istraživanje i kreiranje novog znanja – u studijskim programima nije dovoljno zastupljena istraživačka komponenta, što omogućavaju i pravila za akreditaciju ovih programa.

Niz sistemskih promjena u oblasti visokog obrazovanja u Crnoj Gori preferirale su i drugačiju organizaciju funkcije upravljanja i rukovođenja institucijama. Zakon je uveo inovacije u sferi upravljanja ustanovama visokog obrazovanja, dajući osnov da se uspostavi određena institucionalna autonomija, a da se u isto vrijeme omogućući i potreban stepen centralizacije, koji jača autoritet centralnih organa univerziteta. Ova centralizacija je u većem stepenu ostvarena kod privatnih ustanova visokog obrazovanja, dok je na državnim ustanovama centralizacija labavija i u suštini nije dovela do značajnijih promjena i unapređenja u organizaciji i vršenju funkcije upravljanja i rukovođenja.

5. 3. 5. IMPLEMENTACIJA I KRITIKA BOLONJSKOG PROCESA U CRNOJ GORI

Implementacija Bolonjske deklaracije u Crnoj Gori formalno je otpočela usvajanjem Zakona o visokom obrazovanju (2003), dok je u prethodnoj godini Univerzitet Crne Gore samoinicijativno pristupio eksperimentalnoj primjeni principa ove deklaracije. Zakon je promovisao jednakost državnih i privatnih ustanova visokog obrazovanja, i propisao mandatornu primjenu principa Bolonjske deklaracije za sve visokoškolske ustanove u Crnoj Gori, dok ih one primjenjuju sa više ili manje uspjeha, a neke od njih već organizuju drugi ciklus studija na ovim principima. Organizacija studija skoro je identična na državnim i na privatnim ustanovama visokog obrazovanja. U stvari, ova organizacija je mahom preslikana sa državnog univerziteta, kojem je u tom trenutku, kao jedinom univerzitetu u Crnoj Gori, pripala liderska pozicija da prvi normativno i organizaciono implementira principe Bolonjske deklaracije, što su kasnije slijedile i privatne ustanove, uglavnom tražeći svoje prednosti kroz razlike u strukturi studijskih programa i kurikuluma.

Uprkos inherentnim kontradikcijama i povremenoj konfuziji u primjeni, „Bolonja” je danas postala realnost u institucijama visokog obrazovanja širom Evrope. Dok je u Evropi prisutno kontinuirano kritičko preispitivanje rezultata bolonjskog procesa, koje još uvijek ne dovodi u pitanje njegovu ideju, kod nas nema direktnih domaćih istraživanja o rezultatima primjene ovog procesa. Ipak, indirektna ocjena implementacije i konsolidacije principa proklamovanih u ovom procesu vrši se kroz proces akreditacije i reakreditacije od strane nadležnog tijela. Internacionalna provjera se vrši svake druge godine na ministarskim sastancima o primjeni Bolonjske deklaracije.⁶ Može se reći da su principi bolonjskog procesa u Crnoj Gori, tehnički, normativno i organizaciono adekvatno primijenjeni. Ključni i osnovani prigovori se odnose na izostanak adekvatnog sistema obezbjeđenja kvali-

⁶ Srednja ocjena koju je Crna Gora dobila na Ministarskom sastanku u Londonu 2009. iznosila je 3,8 (od 5.0).

teta⁷ i nedovoljno omogućenu i ostvarenu mobilnost studenata i nastavnika. Uz to, standardi kvaliteta su nedovoljno razvijeni, dok akreditacija nije zaživjela kao mehanizam obezbjeđenja kvaliteta – više je shvaćena kao tehnički i administrativni postupak, koji obavljaju uprave i pojedinci imenovani u timovima, a ne kao proces koji mobilise čitavu instituciju.

Akadske studije od tri godine još uvijek nije prepoznalo i afirmisalo tržište rada, za razliku od primijenjenih (koje su ranije bile dvogodišnje). Dominantna šema studija 3 + 1 + 1 unijela je zabunu kod javnosti, poslodavaca, pa i akademskog osoblja, uglavnom zbog nedovoljne informisanosti o njoj svrsishodnosti i potencijalu, pa su prisutna zalaganja za izmjenu u korist šeme 4 + 1 + 3. Ovome doprinosi i nepostojanje Nacionalnog kvalifikacionog okvira (NKO) kroz koji treba da se prepoznaju i vrednuju novi obrazovni stepeni i diplome, dok postojeći sistem vrednovanja ne prepoznaje trogodišnje studije, jer je baziran na prethodnim akademskim stepenima.

Jedna od ključnih ideja bolonjskog procesa je da studenti postaju partneri u obrazovnom procesu. Premda studenti u Crnoj Gori imaju mogućnosti da izraze svoje komentare i ideje u odnosu na postojeću situaciju, ova struktura još ne pruža željeni doprinos. Očito je da studentska populacija nema dovoljno informacija o različitim aspektima bolonjskog procesa. I mada studenti regularno učestvuju u ovom procesu transformacije, nedostaje organizovano širenje informacija među ukupnom studentskom populacijom o rezultatima i iskustvima u ovom procesu.

5. 4. PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE VISOKOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

5. 4. 1. KOMPATIBILNOST KONCEPTU RAZVOJA

Vizija razvoja visokog obrazovanja u Crnoj Gori uslovljena je vizijom njenog ukupnog razvoja. Danas je nesporno da će budućnost ekonomije i društva zavisi ti od obima u kojem će vještine i znanje ljudi biti u skladu sa potrebama ekonomije zasnovane na znanju. Zato se ciljevi visokog obrazovanja u društvu znanja moraju kontinuirano prilagođavati promijenjenim potrebama društva. Otuda i preporuka Savjeta Evrope da se sredstva za obrazovanje ne tretiraju kao trošak već kao investicije, jer doprinose ekonomskom rastu.

U osmišljavanju razvoja visokog obrazovanja mora se imati u vidu nacionalni i internacionalni kontekst. Prostor visokog obrazovanja u Crnoj Gori treba projektovati kao kompatibilan širem regionalnom i evropskom okruženju, ali pri tome treba voditi računa o nacionalnom ekonomskom i kulturnom kontekstu. Univerziteti se u Evropi sve više prepoznaju kao stvarna ili potencijalna vodeća snaga regionalnog razvoja. Ovaj značaj univerziteta potencira okolnost da, usljed transformacije evropskog prostora u globalnom kontekstu, regioni danas prepoznaju sebe kao direktne aktere na globalnoj sceni – a regionalni univerziteti nesumnjivo poboljšavaju regionalnu scenu.

⁷ Srednja ocjena koju je Crna Gora dobila za ovaj segment visokog obrazovanja na Ministarskom sastanku u Londonu 2009. iznosila je 2.0 (od 5.0).

Razvoj Crne Gore mora biti okrenut u ovom pravcu – ona mora sebe vidjeti kao direktnog aktera na globalnoj sceni. Crna Gora mora biti svjesna da, kao mala država u Evropi, ima imperativ razvoja ukoliko želi da opstane kao samostalna država, i da je zato obrazovanje, a posebno visoko obrazovanje, za Crnu Goru uslov njenog razvoja i prestiža, njenog napretka i opstanka. U tom kontekstu, univerziteti mogu postati vodeća snaga njenog razvoja ili, u najmanju ruku, poboljšati njene izgledе i perspektive na regionalnoj i globalnoj sceni.

5. 4. 2. STRATEŠKI PRISTUP RAZVOJU VISOKOG OBRAZOVANJA

Razvoj visokog obrazovanja u Crnoj Gori, od donošenja odluke o osnivanju univerziteta do danas, nije tretiran kroz izradu i realizaciju strateških dokumenata. Danas je strateški pristup urgentna potreba, jer realizacija mnogih drugih strategija i politika zavisna je ili se oslanja na kapacitete i mogućnosti ustanova visokog obrazovanja. Ovakav pristup stavlja u prvi plan ulogu menadžmenta u visokom obrazovanju i zahtijeva jačanje ove funkcije i administrativne podrške, a strateški menadžment postaje od suštinske važnosti u budućim reformama visokog obrazovanja.

Strateški pristup i kompleksnost bolonjskog procesa zahtijeva kontinuirano ažuriranje pravnog okvira sa ciljem da se razvije adekvatan regulatorni kontekst za reformu visokog obrazovanja. Legislativa i regulativa treba da podrže kvalitet i jednakost – rigidno odvajanje masovnih od elitnih funkcija visokog obrazovanja treba da bude izbjegnuto. Pri tome, treba usvajati norme i standarde koji promovišu kvalitet i povjerenje zasnovano na zajedničkim vrijednostima, kulturi i tradiciji. Strategija razvoja visokog obrazovanja u Crnoj Gori treba svakako da uključi sljedeće ciljeve: slobodan pristup visokom obrazovanju i otvorenost sistema što većem broju korisnika, poboljšanje kvaliteta i efikasnosti, povećanje mobilnosti i usklađenosti sa tržištem rada.

5. 4. 3. POVEĆANJE DOSTUPNOSTI VISOKOG OBRAZOVANJA

Povećanje dostupnosti visokog obrazovanja nije samo u funkciji ostvarivanja društvene jednakosti već jedan od bitnih preduslova za ustanovljavanje *društva znanja*, koje pretpostavlja da znanje kao glavni ekonomski resurs mora biti široko rasprostranjeno. Transfer u ekonomiju zasnovanu na znanju ne može se ostvariti bez kvantitativnog skoka u obrazovanju. Posebno je važno za male zemlje da obezbijede pristup cijeloj populaciji. Generalno, treba omogućiti pristup visokom obrazovanju svim generacijama kroz razne programe cjeloživotnog i individualizovanog (personalizovanog) obrazovanja, dok pojedine starosne grupacije mogu biti posebno fokusirane. Sve šira participacija i garantovanje jednakosti pristupa visokom obrazovanju nužno zahtijevaju dodatno finansiranje. Ovaj cilj treba ostvarivati na bazi partnerstva javnog i privatnog sektora.

5. 4. 4. POVEĆANJE I OBEZBJEĐENJE KVALITETA

Povećanje kvaliteta visokog obrazovanja danas nužno iziskuje *inoviranje kurikuluma*. Naime, visoko obrazovanje ne može ostati indiferentno na izazove koje da-

nas nameće brza modernizacija i globalizacija svijeta, koja iziskuje nove vidove pismenosti, sve više tolerancije i razumijevanja za različite kulture i nameće imperativ širenja demokratske kulture, koja obuhvata demokratske vrijednosti, načine saznanja i djelovanja, etičke stavove, analitičke sposobnosti, svijest i brigu o ljudskim pravima i životnoj sredini, kao i otvorenost za kulturni diverzitet i spremnost da se razmotri mišljenje drugih. Ovo zahtijeva da se kurikulumi dopune ključnim kompetencijama i vještinama od naročite važnosti za društvo znanja, kao što su: digitalna pismenost, jezičke vještine, sposobnost učenja, odlučivanja, prilagođavanja novom okruženju, sposobnost intrakulturalne komunikacije, i drugo. Promocija neophodne evropske dimenzije u visokom obrazovanju mora biti zastupljena u razvijanju modula, kurseva i kurikuluma sa evropskom sadržinom, kako na prvom tako i na drugom nivou studija. Ovaj cilj treba ostvarivati i kroz zajedničke studijske programe, međuinstitucionalnu saradnju kroz uključivanje u regionalne i evropske mreže univerziteta i razvijanjem shema mobilnosti.

Povećanje kvaliteta podrazumijeva *usavršavanje postojećeg akademskog osoblja*. Nove vrste nastavničkih kompetencija moraju biti razvijene kao prvi korak u aktiviranju scenarija za društvo znanja, što će tražiti od nastavnika da se i sami usavršavaju, kako bi uspješno ostvarili ulogu kontrolora, mentora i medijatora, u razvoju individua koje su samopouzdana, dostojanstvene, obučene da uče i sposobne da saraduju. Promijenjeno okruženje i novi zadaci traže da se značajno zaoštiri konkurencija i politika izbora nastavnika. Uz to, treba podsticati organizaciju univerziteta po principu kampusa i time omogućiti stvaranje intelektualne atmosfere i socijalnih veza između studenata i nastavnika, što bi moglo da podstakne kooperaciju u učenju.

Modernizacija nastavnog procesa kroz implementaciju the Learning Outcomes Concept-a u ovom procesu i uvođenje ICT-a i Interneta u nastavu važna je dimenzija povećanja kvaliteta. Međutim, modernizacija se ne može svesti samo na primjenu ICT-a već podrazumijeva veću zastupljenost interaktivne i praktične nastave, simulacije u nastavi i razvijanje drugih nastavnih metoda [11].

Da bi se obezbijedila mobilnost studenata i univerzitetskog osoblja unutar evropskog akademskog tržišta i evropskog tržišta rada, preporuke u bolonjskom procesu postavljaju kao centralno pitanje *obezbjeđenje kvaliteta*. Obezbjeđenje kvaliteta realizuje se na institucionalnom, nacionalnom i internacionalnom nivou. Poštujući autonomiju institucija, primarna odgovornost za kvalitet ostaje na svakoj ustanovi visokog obrazovanja, što se mora realizovati u okviru usvojenog nacionalnog sistema kvaliteta. Nacionalni sistem obezbjeđenja kvaliteta mora biti kompatibilan u pogledu kriterijuma i procedura sa drugim zemljama, kako bi se olakšalo priznavanje i vrednovanje diploma i tako povećala zaposlivost na evropskom tržištu radne snage. Posebnu pažnju treba posvetiti stvaranju kvalifikovanog osoblja kao podrški usvojenom sistemu obezbjeđenja kvaliteta. Mali obim sistema obrazovanja u Crnoj Gori rađa određene probleme u pogledu uspostavljanja nacionalnog sistema kvaliteta, što može biti prevaziđeno povezivanjem na regionalnom nivou i saradnjom sa ENQA.

Model finansiranja visokog obrazovanja treba da počne od premise da sredstva koja se izdvajaju za obrazovanje nijesu trošak već investicija u budućnost. Druga premisa modela finansiranja je da on treba da bude u funkciji obezbjeđenja željenog

kvaliteta, s jedne strane, i da podstiče kompetitivnost, s druge strane. On mora biti u oba aspekta dovoljno stimulativan, kako za državne tako i za privatne ustanove visokog obrazovanja.

5. 4. 5. POVEĆANJE HARMONIZACIJE I MOBILNOSTI

Bolonjski proces treba posmatrati i primjenjivati kao svojevrsan proces harmonizacije evropskog prostora visokog obrazovanja. Zato Crna Gora treba da nastoji, nezavisno od ishoda ovog procesa, da ostvari što veći stepen harmonizacije svog sistema visokog obrazovanja, prvenstveno sa regionalnim i evropskim okruženjem.

Harmonizacija sistema visokog obrazovanja je pretpostavka što veće mobilnosti, koju treba podsticati sa dva aspekta. Prvo, treba podsticati što veću mobilnost naših studenata i nastavnika. Drugo, nacionalni sistem visokog obrazovanja treba učiniti atraktivnim i držati otvorenim za studente iz regiona i drugih dijelova svijeta. Radi ostvarenja ovog cilja na našim univerzitetima:

- treba ojačati nastavno osoblje sa internacionalnim iskustvom;
- treba razvijati studijske programe koji će biti realizovani na engleskom ili nekom od drugih raširenih stranih jezika;
- treba ustanoviti informacione centre koji omogućavaju studentima lak pristup informacijama o internacionalnim mogućnostima studiranja;
- treba pojednostaviti i olakšati procedure za nostrifikaciju diploma;
- treba poboljšati nacionalne studentske statistike da bi se omogućilo bolje mjerenje uticaja bolonjskog procesa na mobilnost.

5. 4. 6. POVEĆANJE USKLAĐENOSTI SA TRŽIŠTEM RADA

Reforma visokog obrazovanja mora biti u skladu sa potrebama ekonomskog okruženja u predstojećem periodu. Zapošljavanje diplomiranih studenata mora biti važan cilj ustanova visokog obrazovanja, kroz koji se potvrđuje njihova efikasnost. Ovo zahtijeva veliku fleksibilnost studijskih programa i njihovu akademsku opravdanost i relevantnost na tržištu rada. U skladu sa tim, ukupna struktura studijskih programa i sadržaji predmeta moraju biti usmjereni na razvoj posebnih vještina i sposobnosti kod studenta. Kako se zaposlivost onih koji su diplomirali mora gledati ne samo na nacionalnom već i na regionalnom i internacionalnom tržištu rada, to se mora dati šira ponuda obrazovnih mogućnosti, npr. kroz kreiranje koncepta cjeloživotnog obrazovanja, kroz studijske programe, module ili kurseve, koji imaju za cilj dodatne, nove i poboljšane kvalifikacije onih koji su diplomirali, i svih drugih koji imaju potrebu sticanja kvalifikacija koje ih čine konkurentnim ne samo na nacionalnom već i na internacionalnom, prvenstveno evropskom tržištu rada. Dizajn ovakvih studijskih programa mora slijediti dinamiku promjena u zemlji, Evropi i svijetu. Ovo podrazumijeva stvaranje Nacionalnog kvalifikacionog okvira koji je kompatibilan sa Evropskim kvalifikacionim okvirom, kreiranje mehanizama koji omogućavaju laku promjenu studijskih programa, kao i postavljanje jasnih kriterijuma za priznavanje stečenih kompetencija.

U kontekstu usklađivanja sa tržištem rada podrazumijeva se i visok stepen *po-vezanosti istraživanja, visokog obrazovanja i privrede*. Ovo podrazumijeva kontinuirano kratkoročno i dugoročno definisanje ciljeva razvoja i potreba za visokoobrazovanim kadrovima na nivou države, i sa tim usklađenu politiku finansiranja. Iako se ove veze moraju uspostavljati u ambijentu tržišta i konkurencije, univerzitete treba zaštititi od tržišnih neuspjeha i sačuvati prostor za kritičko mišljenje, bazična istraživanja i rad iz naučne radoznalosti.

5. 4. 7. FLEKSIBILNOST KAO KOMPARATIVNA PREDNOST

Institucije visokog obrazovanja u Crnoj Gori, kao i država, moraju se izgraditi na način da istovremeno budu sposobne za kooperaciju i za kompeticiju. S obzirom na to da je Crna Gora mali sistem, sa institucijama koje su mlade i neopterećene tradicijom, to sistem visokog obrazovanja svoju prednost u odnosu na okruženje mora tražiti u fleksibilnosti i adaptibilnosti, što podrazumijeva značajan stepen deregulacije. Ostvarenje ovih ciljeva traži da se razvije sistem visokog obrazovanja sa adekvatnom kombinacijom centralizacije i decentralizacije.

U cilju izgradnje kapaciteta za kolaboraciju i kompetitivnost, visoko obrazovanje u Crnoj Gori treba da teži da na osnovnim studijama razvije veoma adaptibilne i fleksibilne programe, dok bi se na postdiplomskim i doktorskim studijama organizovali specijalistički programi, kroz čiju realizaciju treba težiti prestižu i kompetitivnosti. Ovakvim pristupom bi se relativizovala neizvjesnost u pogledu budućnosti bolonjskog procesa – to jest, da li će se dalje razvijati u pravcu veće konvergencije ili veće diverzifikacije.

LITERATURA

- [1] Bologna declaration, The European higher education area, Joint declaration of the European Ministers of Education convened in Bologna, June 19, 1999.
- [2] Changing schools: *Its impact on student learning*, A research report prepared for the Commonwealth Department of Education, Science and Training and the Department of Defense, 2002, pp 27–44. Dostupno na: <http://www.dest.gov.au/schools/publications/index.htm> (07. 12. 2009).
- [3] Higher Education to 2030, Volume 2 – Globalisation, OECD, 2009, pp 13–55, 109–137, 205–226, 231–253, 323–350.
- [4] Kuklinski, Antoni: *Universities driving regional development – The Challenges of The XXI Century*, Europa – The Strategic Choices, Editors: A. Kuklinski, K. Pawlowski, 2005, pp 175–181. Dostupno na: <http://www.clubofrome.at/archive/kuk-twin2.pdf> (08. 12. 2009).
- [5] Kwiatkowski, Stefan: *Institutions of Higher learning in Europe*, Europa – The Strategic Choices, Editors: A. Kuklinski, K. Pawlowski, 2005, pp 165–174, Dostupno na: <http://www.clubofrome.at/archive/kuk-twin2.pdf> (08. 12. 2009).
- [6] Luijten-Lub, Anneke: *Choices in Internationalisation: How higher education institutions respond to internationalization, europeanisation, and globalisation*, CHEPS/UT, 2007, pp 23–48. Dostupno na: http://doc.utwente.nl/58402/1/thesis_Luijten.pdf (11. 12. 2009).

-
- [7] Marginson, S. and Wende, M. C. van der: *Globalisation and Higher Education*, OECD Directorate for Education, 2007, pp 7–13, 45–54. Dostupno na: <http://www.oecd.org/dataoecd/33/12/38918635.pdf> (15.12.'09).
- [8] Pawlowski, Krzysztof: *Education – The key to the future of Europe*, The Future of Europa, Volume 2: Europa – The Strategic Choises, Editors: A. Kuklinski, K. Pawlowski, 2005 pp 145–152. Dostupno na: <http://www.clubofrome.at/archive/kuk-twin2.pdf> (08. 12. 2009).
- [9] Programme for development of higher education in the Republic of Macedonia 2005–2015. Dostupno na: http://prium.unica-network.eu/sites/default/files/Higher_Education-1_2005–2015_0.pdf (09. 12. 2009).
- [10] *The National Strategy for the Development of Education in the Republic of Macedonia 2005–2015*, 2004 (Skopje). Dostupno na: <http://www.mon.gov.mk/PMO/docs/ENG/strategija-en.pdf> (09. 12. 2009).
- [11] The Millennium Project, 2009 State of the Future: Jerome C. Glenn, Theodore J. Gordon, and Elizabeth Florescu: *Chapter 7. Education and Learning 2030*, pp 33.
- [12] The extent and impact of higher education curricular reform across Europe. Final report to Directorate-General for Education and Culture of the European Commission, 2006, Part one: Comparative Analysis and Executive Summary, pp 10–21. Dostupno na: http://ec.europa.eu/education/pdf/doc232_en.pdf.
- [13] Zakon o visokom obrazovanju, „Službeni list RCG”, br. 60/03.

